

Tema : 4. Häzirki zaman türkmen jemgyýetiniň syýasy ulgamy.

1. Türkmen jemgyýetiniň syýasy gurluşy.
2. Türkmenistanyň hukuk ulgamynyň gurluşy.
3. Döwlet we millet.

Edebiýatlar:

1. Türkmenistanyň Konstitusiyasy. A. 2016
2. Gurbanguly Berdimuhamedow. Ösüşiň täze belentliklerine tarap. Saýlanan eserler. 1-9 tomluk. A. 2008-2017.
3. Gurbanguly Berdimuhamedow – Halkyň saýlany we ynam bildireni. A.2007
4. Türkmenistanyň Prezidenti Gurbanguly Mäligulyýewiç Berdimuhamedow. Gysgaça terjimehal. A. 2007
5. Ata arzuwyny amala aşyrýan agtyk. A. 2009.
6. Bitaraplyk – bagtyýarlyk binýady. A.2010 ý.
7. Gurbanguly Berdimuhamedow. Melhemler mekany. A.2011
8. Gurbanguly Berdimuhamedow. Bitarap Türkmenistan. A.2015
9. Gurbanguly Berdimuhamedow. Türkmenistan. A.2016
10. Gurbanguly Berdimuhamedow. Türkmenistan – Beýik Ýüpek ýolunyň ýüregidir. A.2017
11. Arkadagyň ajap eýýamy. A. 2017
12. Suwhanow N. we başgalar. Türkmenistanda täze Galkynyş eýýamy Ýokary okuw mekdepleri üçin okuw kitaby – A.2011ý.
13. Baýramsähedow M. Gündogaryň beýik danalary. A.1992ý.
14. „Bilim hakynda“ Türkmenistanyň kanuny. A.2009ý.
15. Nuryýew Ý., Ataýew S., Çaryýew A., Döwletiň we hukugyň nazarýeti. Ýokary we orta hünär mekdepleri üçin gollanmasy okuw gollanmasy. A. 2011 ý.

1. Türkmen jemgyýetiniň syýasy gurluşy.

Jemgyýetiň syýasy ulgamynyň ýokarda görkezilen düzüm bölekleriniň ählisi jemgyýetçilik işjeňliginiň köp görnüşlerini amala aşyrmagyň dowamynda ýüze çykýarlar we belli bir sosial toparyň bähbitlerini döwlet syýasatynda aňlatmaklygyň guraly bolýarlar. Emma olaryň döwletden aýrallykda syýasata edýän täsiri çäklidir. Çünki jemgyýetiň syýasy ulgamynyň iň esasy we wajyp düzüm bölegi hökmünde döwlet beýleki düzüm böleklerine garanynda jemgyýetiň syýasy durmuşyna has uly we düýpli täsir edýär.

Mälim bolşy ýaly, döwlet jemgyýetiň önümi bolup durýar. Başgaça aýdylanda, aýratyn şahsyýetler özara gatnaşyklara girip, belli bir durmuş toparlaryny döredýärler. Adamlaryň we durmuş toparlaryň kadalar we gymmatlyklar esasynda birleşdirilen gatnaşyklarynyň ulgamy hem jemgyýet bolýar. Şol durmuş toparlarynyň agzalary öz zerurlyklaryny kanagatlandyrmak üçin ykdysady, medeni we sosial-syýasy institutlary döredýärler. Döwlet olaryň iň esasysydyr. Kanun çykaryş, kazyýet we dolandyryş, saýlawlar we sala-salşyklar ulgamlary hem-de beýleki jemgyýeti hemmetaraplaýyn edara etmek üçin zerur bolan ulgamlar bolsa “Döwlet” atly ägirt uly institutyň düzüm bölekleri bolup

durýarlar. Syýasy partiýalar, jemgyýetçilik pikiri, köpçülikleýin habar beriş serişdeleri hem döwlet bilen berk baglanşykda bolýarlar. Döwletiň esasy alamatlary, onuň ýerleşýän çäginä, hemişelik ilatynyň, häkimiýet-dolandyryş ulgamynyň we özygtyýarlygynyň (suwerenitetiniň) bolmagyndan ybaratdyr. Mundan başga-da döwletiň serhetleri, hukuk ulgamy, döwlet gaznasy, maliýe ulgamy ýaly esasy-goşmaça alamatlary bardyr.

Hukuk ylmy, bütin dünýäniň ähli döwletlerini döwlet dolandyryşynyň tapawutly aýratynlyklary boýunça monarhiýa, respublika, döwlet gurluşynyň tapawutly aýratynlyklary boýunça bolsa federasiýa, konfederasiýa, unitar döwlet we döwletiň syýasy düzgüniniň tapawutly aýratynlyklary boýunça demokratik ýa-da demokratik däl döwlet ýaly birnäçe görnüşlere bölýär.

Häzirki döwürde ykrar edilen hukuk dessurlaryna laýyklykda islendik döwletiň konstitusion gurluşy onuň Esasy Kanuny bolan Konstitusiýasynda kesgitlenýär. Dünýäniň islendik döwletinde bolşy ýaly, halkymyzyň asyrlaryň dowamynda toplan milli döwletlilik dessurlary bilen döwlet gurmaklyk babatda öňde baryjy dünýä tejribesi utgaşdyrylyp döredilen garaşsyz döwletimiziň hem özboluşly aýratynlyklary bar. Şol aýratynlyklar hem Türkmenistanyň Konstitusiýasynda berkidilýär. 2008-nji ýylda hormatly Prezidentimiziň parasatly baştutanlygynda, üstünlikli amala aşyrylan Türkmenistanyň Konstitusiýasyny kämilleşdirmek işleriniň dowamynda-da Konstitusion topar tarapyndan beýleki ugurlar bilen birlikde Esasy Kanunymyzda döwletimiziň konstitusion gurluşynyň esaslary berkidilýän kadalarynyň mazmunyny baýlaşdyrmaklyga we olaryň düzümini sünnälemäge hem aýratyn üns berildi.

Türkmenistanyň Konstitusiýasynyň 1-nji maddasynda berkidilýän: “Türkmenistan - demokratik, hukuk we dünýewi döwlet bolup, onda döwleti dolandyrmak prezident respublikasy görnüşinde amala aşyrylýar.” diýen hukuk kadasy halkymyzyň milli özboluşlylygyna we umumy ykrar edilen halkara ýörelgelerine laýyk gelýän döwlet syýasy-hukuk gurluşyny saýlap alandygyny aňladýar. Şu kesgitlemäniň Türkmenistan döwletiniň gurluşyny düşündirmeklik üçin örän ähmiýetli bolany sebäpli, onuň üstünde durup geçeliň.

Demokratiýa diýlende, döwlet häkimiýetiniň ýeke-täk gözbaşy hökmünde halkyň ykrar edilmegi, saýlawlylyk, aç-açanlyk ýörelgelerinden ugur alnyp döredilen wekilçilikli edaralar tarapyndan dolandyrylýan döwletde raýatlaryň erkinligini we deňhukuklygyny üpjün edýän syýasy düzgüne düşünilýär.

Hukuk döwleti diýen düşünje ilki bilen döwletde kanunyň agalygynyň berkarar edilmegini, jemgyýetiň raýat jemgyýeti derejesine kämilleşmegini, ynsanyň – onuň mertebesiniň, tebigy hem mizemez hukuklarynyň döwlet üçin ýokary, baş gymmatlyk hökmünde görülmegini aňladýar. Kanunyň agalygy diýmek – bu döwletde halk köpçüliginiň we her bir şahsyýetiň bähbidini nazarda tutmak bilen, şeýle-de dünýä bileleşiginiň ykrar eden hem Birleşen Milletler Guramasynyň kabul eden Ylalaşyklarynyň ynsanperwer kadalaryndan ugur alyp, döwletiň kanun çykaryjy edarasy tarapyndan kabul edilen Konstitusiýanyň we ähli kanunlaryň hemmeler tarapyndan deň-derejede berjaý edilmegi, kanunyň döwletiň bütin çäginde höküm sürmegi, jemgyýetde we döwletde kanunyň ähli zatdan belentde durmagy diýmekdir. Hormatly Prezidentimiziň halk arasynda ägirt uly

meşhurlyga eýe bolan „Döwlet adam üçindir!“ diýen şygary bolsa hukuk döwletiniň düýp özenini düzýän hakykatyň iň aýdyň we iň takyk aňlatmasydyr.

Dünýewi döwlet diýlende bolsa, Esasy Kanunymyzda kesgitlenilişi ýaly, döwletiň dinleriň we dine uýmagyň erkinligini, olaryň kanunyň önünde deňligini kepillendirýändigini, dini guramalaryň döwletden aýrydygyny we olaryň döwletiň işlerine gatyşmagyna hem-de döwlet işlerini ýerine ýetirmegine ýol berilmeýändigini, şeýle hem döwletiň bilim ulgamynyň dini guramalardan aýrydygyny we onuň dünýewi häsiýete eýedigini aňladýar.

Görşümüz ýaly, Türkmenistanyň konstitusion gurluşynyň binýatlaýyn ýörelgeleri hökmünde parahatçylyk, demokratiýa, adalatlylyk we ynsanperwerlik ýaly ýörelgeler kesgitleýär. Döwlet amala aşyrylýan ähli işlerde şu ýörelgelerden ugur alyp, ýurdumyzyň her bir raýat üçin mähriban öý bolmagyny üpjün edýär. Döwlet gurluşy Esasy Kanun tarapyndan kesgitlenýär we döwlet edaralary Konstitusiýanyň we kanunlaryň çäginde hereket edýärler. Türkmenistanyň Prezidenti Konstitusiýany we kanunlary durmuşa geçirýär. Konstitusiýanyň döwlet gurluşyny kesgitlemekde wajyp ornuny göz önünde tutup, ony häsiýetlendirmeklige çalşalyň.

2. Türkmenistanyň hukuk ulgamynyň gurluşy.

Türkmenistanyň Prezidenti Gurbanguly Berdimuhamedow “Ýurduň Konstitusiýasy kanunçylygyň kepili, raýatlaryň hukuklarynyň we erkinliginiň berjaý edilişiniň, ýurdumyzyň mundan beýläk-de ösüşiniň kepili hökmünde esasy orny eýeleýär” diýip belleýär. Bu kesgitlemeden görnüşi ýaly, döwletiň hukuk binýadyny emele getirýän, döwletiň we raýatlaryň esasy hukuklarynyň, borçlarynyň, yzygiderlikli amallarynyň we gurluşlarynyň resmi beýany döwletiň Konstitusiýasydyr.

Has giňişleýin aýdylanda, Konstitusiýa – bu döwletiň jemgyýetçilik we döwlet gurluşyny, häkimiýetiň wekilçilikli edaralarynyň döredilmeginiň, işlemeginiň, işiniň üýtgedilmeginiň we bes edilmeginiň tertibini hem-de ýörelgelerini, saýlawlar we sala-salşyklar ulgamynyň gurluşyny, raýatlaryň esasy hukuklaryny we borçlaryny, döwletiň häkimiýet şahalarynyň gurluşyny we häkimiýet şahalarynyň edaralarynyň hem-de wezipeli adamlarynyň ygtyýarlyklaryny kesgitleýän ýurduň baş kanunydyr, şeýle hem Konstitusiýa döwletiň tutuş hereket edýän kanunçylygynyň esas goýujy binýadydyr. Konstitusiýa sözi “constitutio” diýen latyn sözünden emele gelip, “gurmaklyk, dikeltmeklik” diýen manylary aňladýar.

Mälim bolşy ýaly, her döwletiň Konstitusiýasynyň halkyň mentalitetine esaslanýan özboluşly aýratynlyklary bardyr. Türkmenistanyň Esasy kanunynyň aýratynlygy barada aýdylanda bolsa, Konstitusiýanyň agramly böleginiň ynsanyň tebigy we mizemez hukuklarynyň kanuny taýdan kepillendirilmegine gönükdirilýändigini bellemeli. Şahsyýet, onuň hukuklary we erkinligi biziň jemgyýetimiziň baş gymmatlygy bolup durýandyr. Bu hakykat biziň döwletimiziň gurluşynyň esasy ýörelgesidir.

Ýokarda bellenilişi ýaly, türkmen halky öz Garaşsyzlygyna eýe bolanyndan soňra, 1992-nji ýylyň 18-nji maýynda umumy adamzat gymmatlyklary hökmünde

kesgitlenýän hem-de dünýä bileleşigi tarapyndan umumy ykrar edilen ähli ýörelgeler bilen birlikde türkmen halkynyň gadyndan gelýän asylly dąp-dessurlaryny özünde jemleýän Türkmenistanyň Konstitusijasyny kabul etdi. 2008-nji ýylyň 26-njy sentýabrynda täze Galkynyş eýýamynyň reallyklaryndan ugur alyp, Türkmenistanyň Prezidenti Gurbanguly Berdimuhamedowyň baştutanlygynda, üýtgetmeler we goşmaçalar girizilen Türkmenistanyň Konstitusijasynyň täze redaksiýasy kabul edildi.

Kämilleşdirilen görnüşde kabul edilen Türkmenistanyň Konstitusijasý, 117 maddany özünde jemleýän, 5 bapdan we 8 bölümden ybarat bolup, onuň birinji bölümi „**TÜRKMENISTANYŇ KONSTITUSION GURLUŞYNYŇ ESASLARY**“ diýlip atlandyrylýar. Esasy Kanunymyzyň bu bölümi, Türkmenistan döwletimiziň döwlet gurluşyny we onuň hukuk mazmunyny, onuň hukuk ýagdaýyny we syýasy ulgamyny, jemgyýetiň we döwletiň özara gatnaşygyny kesgitleýän esas goýujy ýörelgelerini özünde berkidýär.

Konstitusijasýnyň ikinji bölümi bolsa, „**TÜRKMENISTANDA ADAMYŇ WE RAÝATYŇ HUKUKLARY, AZATLYKLARY HEM BORÇLARY**“ diýlip atlandyrylýar hem-de adamyň we raýatyň hukuklaryny we azatlyklaryny döwletiň we jemgyýetiň iň ýokary gymmatlygy hökmünde berkidýän hukuk kadalaryny özünde jemleýär.

Konstitusijasýnyň üçünji bölümi „**TÜRKMENISTANDA HÄKIMIÝET WE DOLANDYRYŞ EDARALARYNYŇ ULGAMY**“ diýlip atlandyrylyp, Türkmenistanda ýokary döwlet we ýerli häkimiýeti hem-de dolandyryşy amala aşyrýan döwlet edaralarynyň we wezipeli adamlaryň ygtyýarlyklaryny we borçlaryny kadalaşdyrýan hukuk kadalaryny özünde jemleýän baş bapdan ybaratdyr.

Konstitusijasýnyň „**ÝERLI ÖZ-ÖZÜŇI DOLANDYRYŞ**“ diýlip atlandyrylýan dördünji bölümide, ýerli öz-özünü dolandyryş ulgamyny emele getirýän Geňeşler we ýerli jemgyýetçilik öz-özünü dolandyryş edaralarynyň hukuk ýagdaýlaryny we olaryň gurluş mazmunyny özünde jemleýän hukuk kadalary berkidilýär.

Konstitusijasýnyň başinji bölümi „**SAÝLAW ULGAMY, SALA SALŞYK**“ diýlip atlandyrylyp, onda saýlaw we sala salşyk ulgamy baradaky esas goýujy hukuk kadalaryny özünde jemleýär.

Türkmenistanyň Konstitusijasýnyň „**KAZYÝET HÄKIMIÝETI**“ diýlip atlandyrylýan altynjy bölümide bolsa, adyl kazyýetligi amala aşyrýan döwlet häkimiýetiniň garaşsyz we özbaşdak şahasy bolup durýan kazyýet edaralarynyň hukuk ýagdaýy, olaryň öz işlerini amala aşyrmakda özbaşdaklygy, hem-de kazyýet häkimiýetiniň diňe kazyýetlere degişlidigi baradaky hukuk kadalaryny özünde berkidýär.

Türkmenistanyň Konstitusijasýnyň ýedinji bölümi „**PROKURATURA**“ diýlip atlandyrylyp, Türkmenistanyň kanunlarynyň, Türkmenistanyň Prezidentiniň, Türkmenistanyň Ministrler Kabinetiniň namalarynyň, Türkmenistanyň Mejlisiniň kararlarynyň takyk we birmeňzeş berjaý edilişine gözegçiligiň Türkmenistanyň Baş prokuroryna hem-de oňa tabyn prokurorlara ýüklenilýänligi baradaky hukuk kadadan başlamak bilen, tutuş prokuratura edaralarynyň hukuk ýagdaýyny, onuň

ygtyýarlyklaryny we borçlaryny kesgitleýän esas goýujy hukuk kadalary berkidilýär.

Türkmenistanyň Konstitusiasynyň „**JEMLEÝJI DÜZGÜNLER**“ diýlip atlandyrylýan in soňky sekizinji bölümi, 3 maddany öz içine almak bilen, kanunlaryň, şeýle hem döwlet edaralarynyň we wezipeli adamlaryň beýleki hukuk namalarynyň Konstitusianyň esasynda we şoňa laýyklykda kabul edilýänligi, eger-de Konstitusiyada we kanunlarda görkezilýän düzgünleriň biri-birine gabat gelmedik halatynda Konstitusianyň düzgünleriniň hereket edýänligi barada, şeýle hem Konstitusianyň döwleti dolandyrmagyň prezident respublikasy görnüşinde amala aşyrylýandygy hakyndaky düzgünleriniň üýtgedilip bilinmezligi we Konstitusiany üýtgetmek hakyndaky Kanunyň, diňe Türkmenistanyň Mejlisiniň deputatlarynyň bellenen sanynyň azyndan üçden iki böleginiň ýa-da ähliahk sala salşygyna gatnaşan Türkmenistanyň raýatlarynyň ýarysyndan köpüsiniň oňa ses bermegi bilen kabul edilen diýlip hasap edilýändigini baradaky hukuk kadalaryny özünde jemleýär.

Konstitusiýa özygtyýarly döwletiň esasy düzüm bölegi bolup durýandygyny hem bellemeli. Sebäbi ýokarda görkezilşi ýaly, Konstitusiyada tutuş döwletiň hukuk ýagdaýynyň kesgitlemesi we döwletiň düýp özenini düzýän ýörelgeler berkidilýär. Döwletiň gurluşy, häkimiýet-dolandyryş ulgamynyň görnüşi, düzümi we gurluşy, döwlet nyşanlarynyň görnüşleri kesgitleýär. Şonuň bilen bir wagtda-da döwletiň syýasy-hukuk gurluşynyň mazmunyna laýyklykda, döwlet gurluşyny emele getirýän institutlaryň ygtyýarlyklary, olary döretmegiň, üýtgetmegiň we olary ýatarmagyň tertibi kadalaşdyrylýar. Şonuň ýaly-da döwletiň raýatlarynyň aýrybaşgalaşdyryp, ýagny ýaşaýşa, saglyga, zähmete, bilime, döwlet edaralaryna saýlanmaga we saýlamaklyga bolan hukuklary ýaly özgelere geçirip bolmaýan tebigy hem mizemez hukuklary kontitution kadalar arkaly kepillendirilýärler. Konstitusianyň kadalary hem döwletiň tutuş hukuk ulgamyny emele getirmek üçin başlangyç we täze kabul edilýän kanunlaryň ählisiniň laýyk gelmegi hökmany bolan ýokary baş ölçeg bolup hyzmat edýär. Jemgyýetiň kadaly hereket etmeginde hukuk ulgamy aýratyn ähmiýetlidir. Täze Galkynyş eýýamynda şol ulgamyň özboluşly aýratynlyg eýe bolşuny açyp görkezmeklige çalşalyň.

3. Döwlet we millet.

Ýokarda bellenip geçilişi ýaly, her bir döwletiň özboluşlylygyny köp derejede onuň syýasy-hukuk gurluşy kesgitleýär. Biziň döwletimiziň hem edil dünýä bileleşiginiň beýleki döwletlerinde bolşy ýaly özboluşly aýratynlyklary bolup, olar döwletimiziň mazmunyny we onuň jemgyýetimize edýän täsirini kesgitleýär. Türkmenistan döwletiniň esasy aýratynlygy bolsa Türkmenistanyň Prezidenti tarapyndan öňe sürülen “Döwlet adam üçindir!” diýen şygarda jemlenýär. Ol Türkmenistanda adam, onuň ömri, saglygy, abadançylygy, mynasyp ýaşaaýş-durmuş derejesi, umuman, her bir ynsana doglan pursadynda berilýän tebigy we mizemez hukuklarynyň ählisi, döwlet üçinem, jemgyýet üçinem ýokary baş gymmatlyk bolýandygyny aňladýar. Has anyk aýdylanda, biziň döwletimizde adam in gymmat hazyna diýlip ykrar edilýär hem-de durmuşa geçirilýän köp ugurly döwlet maksatnamalarynyň hemmesi, her bir ynsanyň aýratynlykda we

tutuş jemgyýetiň bütewilikde utgaşdyrylan bähbidini gazanmaklyga gönükdirilýär. Hut şu, häsiýetli aýratynlygy-da, döwletimiziň, “Ähli adamlar mertebesi we hukuklary babatda deň dogulýarlar. Adamlara aň we wyždan berlendir hem-de olar bir-biri babatda doganlyk ruhunda hereket etmelidirler” diýip, tutuş adamzadyň “Ählumumy adam hukuklary hakyndaky” Jarnamada ygylan eden belent adamkärçilikli ýörelgesini baş wezipe hem esasy borç hökmünde kabul edýändigini anyk görkezýär. Türkmenistanda döwletiň, jemgyýetiň we öz raýatlarynyň önündäki wezipelerini neneňsi derejede netijeli berjaý edýändigini bolsa halkymyzyň gündelik durmuşynda bolup geçýän oňaly özgerişmelere tarap üýtgeşmelerde-de aýdyň görüňär.

Ýurdumyzda, döwlet, adamyň we raýatyň hukuklarynyň hem azatlyklarynyň ähli görnüşlerini üpjün etmek bilen birlikde, ynsanyň sosial-ykdysady hukuklarynyň kepillendirmelerine, olaryň durmuşa geçirilmegi üçin ähli şertleriň döredilmegine aýratyn üns berýär. Ýokarda biz ony hukuk ulgamynyň kämilleşmeginde hem gördük. Türkmenistanda sosial goraglylygyň belent nusgasynyň görkezilip, halka elektrik togy, gaz, ulaglar üçin ýangyç ýaly energiýa serişdeleriniň ähli görnüşleriniň, şonuň ýaly-da, agyz suwunyň, nahar duzunyň mugt berilmegi, zähmet haklarynyň, talyp haklarynyň, pensiýalaryň, döwlet hemaýat we kömek pullarynyň möçberiniň her ýylda yzygiderli artdyrylmagy adamlaryň sosial-ykdysady hukuklarynyň hem azatlyklarynyň döwlet tarapyndan berk we ýokary derejede üpjün edilýändiginiň aýdyň subutnamasy bolup çykyş edýär. Ýurdumyzda amal edilýän ähli maksatnamalar adamyň mertebeli we umuman, ilatyň bol-elin ýaşamaklygyna gönükdirilýär. Özi hem ylym-bilim pudagynda başlanan düýpli özgerişler halk hojalygynyň, adamlaryň durmuşynyň ähli ugurlaryny öz içine alyp gün-günden giňelýär.

2010-njy ýylyň 14-nji maýynda geçen Türkmenistanyň Ýaşulylar Maslahatynda döwlet Baştutany ýurtda, şol sanda uzakda ýerleşýän obalaryň, şäherçeleriň ilatynyň we uzakdaky öri meýdanlarynyň arassa agyz suwy bilen üpjünçiligini möhüm meseleleriň hatarynda görkezdi hem-de bu meseläni çözmek barada degişli ýolbaşçylaryň we pudak edaralaryň önünde duran wezipeleri kesgitledi. Türkmenistanyň Prezidenti olara ýurdumyzyň ähli ilatly ýerlerini, ilkinji nobatda bolsa, mekdebe çenli çagalar edaralaryny, mekdepleri we beýleki okuw mekdeplerini, hassahanalary, jemgyýetçilik iýmiti kärhanalaryny arassa agyz suwy bilen doly üpjün etmegiň Baş Maksatnamasyny işläp taýýarlamagy tabşyrdy.

Görşümüz ýaly, Türkmenistanda ähli döwlet we jemgyýetçilik edaralary, wezipeli adamlar döwletimiziň baş aýratynlygy bolan, ynsanperwerlik ýörelgesini durmuşa geçirmeklige işewür gatnaşyp, olary jemgyýetimizde has mäkäm ornaşdyrmaklyga, şonuň netijesinde-de adamlaryň erkinligini, hemmetaraplaýyn kämilleşmeklerini üpjün etmeklige öz goşantlaryny goşýarlar. Bu bolsa ahyrky netijede häkimiýetliligi, ruhobelentligi, adalatlylygy, milli jebisligi, tutuş halkyň agzybirligini, adamlaryň ýaşayyş-durmuş derejesiniň mundan beýläk-de yzygiderli abadanlaşmagyny berkarar etmeklige gönükdirilýär we durnukly kämilleşýär. Durmuş jemgyýetçilik gatnaşyklaryny düzgünleşdirýän kanunlary, ilki bilen hem döwrüň talabyna laýyk gelmeýän kanunlary täzelemegi talap edýär. Biziň raýatlarymyzyň hukugyna we erkinligine dahylly bolan kanunçylyk namalarynyň

hem bir topary, ýokarda görkezilşi ýaly, täzelenmeli boldy. Döwletimiziň döwlet işiniň ähli ugurlarynda bolşy ýaly, kanunçylyk çygrynda-da bu işleri amala aşyrmak üçin ýeterlik we hemme taraplaýyn potensiýalynyň bardygyny biz görýäris.

Hormatly Prezidentimiz öz çykyşlarynda döwlet düzümleriniň hem-de wezipeli adamlaryň önünde durýan anyk wezipeler barada nygtamak bilen, olaryň ynsanperwerlik ulgamynda raýatlaryň ýaşaýyş-durmuş şertleriniň ygtybarly goraglylygyny üpjün etmekden, ýurtda parahatçylygy, ylalaşygy we asudalygy goldamakdan ybaratdygyna ünsi çekýär. Türkmenistanda döwlet düzümleriniň hem-de wezipeli adamlarynyň önünde durýan bu wezipe, döwletiň düýpli özgertmeler syýasatynyň durmuşa geçirilmeginiň ýokary netijeliligini üpjün etmek, raýatlarymyzyň maddy-hal ýagdaýynyň yzygiderli ýokarlandyrylmagy, ähli özgertmeleriň bolsa her bir raýatyň aýratynlykda we tutuş jemgyýetiň bilelikdäki utgaşdyrylan bähbidine gönükdirilmegi bilen berk baglanyşyklydyr. Şonuň bilen birlikde-de, ynsanperwerlik ulgamynda amala aşyrylmaly wezipeler, şol özgertmeleriň meýilnamalaýyn esasyňy özünde jemleýän bütin ýurdumyzyň hem-de welaýatlarymyzyň durmuş-ykdysady ösüşiniň maksatnamalarynyň we “Türkmenistanyň Prezidentiniň obalaryň, şäherçeleriniň, etrapdaky şäherleriň we etrap merkezleriniň ilatynyň durmuş-ýaşaýyş şertlerini özgertmek boýunça 2020-nji ýyla çenli döwür üçin Milli maksatnamasynyň” durmuşa geçirilmegi bilen hem baglydyr. Bu bolsa Türkmenistany sosial döwlet hökmünde häsiýetlendirmäge doly esas berýär.

Hukuk ylmynda kesgitlenişine görä, sosial döwlet diýlende, öz raýatlarynyň abadan ýaşaýyşy we erkin ösüşi üçin ähli amatly şertleri döredýän, tutuş döwlet syýasaty adamlaryň saglygyny, maşgalany, eneligi, çagalygy goramaga, şonuň ýaly-da adamlar üçin howpsuz zähmet şertlerini üpjün etmäge, maýyplara hem garrylara yzygiderli we möçberleri birsyhly artdyrylýan döwlet hemaýatlaryny bermäge, şeýle hem adamlara durmuş taýdan goraglylygyň ähli mümkinçiliklerini kepillendirmäge gönükdirilen döwlete düşünilýär. Biziň döwletimiziň syýasy-hukuk gurluşyny häsiýetlendirýän bu ýagdaýlar gündelik durmuşymyza hem anyk beýanyňy tapýarlar. Hormatly Prezidentimiziň döwlet baştutanlygyna saýlanan ilkinji günlerinden bari, döwletimiziň sosial ugra gönükdirilen syýasatynda amala aşyrylýan ähli işlerde her bir ynsanyň we tutuş halkyň bähbidinden ugur almaklyk baş ýörelge hökmünde goldanylyp gelinýär. Adam hakyndaky çäksiz aladany döwletiň baş wezipesi hökmünde kesgitleýän Türkmenistanda, erkin bäsdeşlik, açyklyk, pikir we söz azatlygy ýaly hakyky demokratiýa ýörelgelerine gollanylyp geçirilen saýlawlaryň esasynda düzülen milli parlamentiň – Türkmenistanyň Mejlisiniň hem, döwletimiziň ynsanperwerlik wezipesini durmuşa geçirmekde ähmiýeti örän uludyr.

Täze Galkynyş eýýamynyň täze jemgyýetinde-de halkymyza mahsus bolan ruhy-ahlak gymmatlyklaryny jemgyýetimiziň her bir agzasynyň kalbynda galkyndyrmak babatda ençeme çäreler durmuşa geçirilýär. Şol çäreleriň amala aşyrylmagynyň netijeliligini artdyrmak üçin edilmeli esasy işleriň biri-de, raýatlarymyzyň hukuk düşüneliligini, hukuk medeniýetini kämilleşdirmek, halk arasynda hukugyň abraýyny has-da ýokarlandyrmak bolup durýar.

Adam hukuklaryny we azatlyklaryny giňeltmek barada biziň ýurdumyzda alynyp barylýan köptaraply işleriň netijeliligi, türkmen döwletiniň kabul edýän kanunlarynyň halkara hukugynyň talaplaryna gabat gelýänligi Türkmenistanyň at-abyraýyny ýokarlandyrýar. Biziň ýurdumyz dünýä birleşigi tarapyndan ähli taraplaýyn goldanylýar. Mälim bolşy ýaly, Türkmenistan häzirki wagta çenli, „Adamyň hukuklary hakynda ählumumy Jarnama“, „Ykdysady, durmuş we medeni hukuklar hakynda“, „Raýatlyk we syýasy hukuklar hakynda“ Halkara Paktlar, „Gynamalara we jezalandyrmagyň rehimsiz, adamkärçiliksiz ýa-da mertebäni kemsidýän görnüşlerine garşy Konwensiýa“ ýaly, halkara hukugynyň ynsanperwerlik pudagyny we beýleki pudaklaryny emele getirýän, halkara hukuk namalarynyň 100-den gowragyny ykrar etdi hem-de ol resminamalarda berkidilen hukuk kadalaryny we ýörelgelerini milli kanunçylygyna işjeň ornaşdyrmagyň dowam edýär.

2007-nji ýylyň 14-nji dekabrynda kabul edilen, „Aýallaryň deň hukuklygynyň döwlet kepillikleri hakynda“ we „Adam söwdasyna garşy göreş hakynda“ Türkmenistanyň kanunlary, şeýle hem, adamlaryň intellektual eýeçilige bolan hukuklarynyň anyk kepillendirmelerini özlerinde jemleýän, 2008-nji ýylyň 23-nji oktyabrynda kabul edilen, „Oýlap tapyşlar we senagat nusgalary hakynda“ hem-de „Haryt nyşanlary, hyzmat ediş nyşanlary we harydyň gelip çykan ýeriniň ady hakynda“ hem-de 2010-njy ýylyň 14-nji maýynda Ýaşulularyň Maslahatynda ara alynyp maslahatlaşylyp ýurt Ýolbaşçysy tarapyndan kabul edilen, ýokarda görkezilen Türkmenistanyň kanunlary bolsa şol işleriň aýdyň subutnamasy hökmünde çykyş edýärler.

Ýurtda geçýän özgerişler sözüň doly manysynda „Döwlet adam üçindir!“ diýen şygaryň işewür durmuşa geçirilýändigini subut edýär.

Hukuk ulgamy. Islendik döwlet gurluşynyň hem özüne mahsus artykmaç taraplary we kemçilikleri bar. Her bir döwletiň hukuk ulgamy, onuň içinde agalyk edýän syýasy düzgüne görä kesgitlenýär. Şonuň ýaly-da döwletde agalyk edýän syýasy düzgün hem şol döwletde hukugyň tebigatyny emele getirýär. Çünki hukuk jemgyýetde ýüze çykýan islendik gatnaşyklaryň sazlaşykly hereket etmekligi üçin esasy serişde hökmünde orta çykýar.

Garaşsyz hemişelik Bitarap Türkmenistan döwletimiziň hukuk ulgamynyň gurluşy baradaky anyk gürrüňe başlamazdan öň, hukuk ulgamy diýen düşünjäniň üstünde gysgaça durup geçeliň. Özi hem gürrüňimizi “hukuk” sözüniň manysyny açyp görkezmekden başlalyň. Hawa, bu meseläniň üstünde “Filosofiýa” kursunda durulyp geçilipdi. Şonuň üçin biz ilki bilen „hukuk“ düşünjesiniň iki manysyna ünsi çekeliň. **Birinjiden**, „hukuk“ sözi aýratyn adama bagly bolmadyk adamyň özüni alyp barşynyň düzgün-nyzamynyň bar bolan ulgamyny aňladýar. Oňa obýektiw hukuk diýilýär. **Ikinjiden**, bu düşünje bilen adamyň haýsy hem bolsa bir zada dalaşmaklygy, bir zady talap edip bilmekligi aňladylýar. Bu subýektiw hukuk bolýar. Umuman, hukugyň hakykylyk, dogruçyllyk, adalatlylyk bilen baglanyşyklydygyny bellemelidir. Ol adamy ýalandan, adalatsyzlykdan, eden-etdilikden goraýar. Bu ýerde eden-etdilik hukuga garşy duran zatlaryň umumy aňlatmasy bolýar.

Hukuk we eden-etdilik bir ýere sygyşmaýarlar. Ýöne jemgyýetde eden-etdiligem bar. Ony kim edýär? Elbetde, adamlar biri-birine degişlikde edýärler. Her bir jenaýat jenaýatkäriň öz pidasyňa degişlilikde eden-etdiligi bolýar. Ol adamyň öz islegine görä özüni alyp barmaklygynyň, ýaşaýşynyň düzgünini bozýar. Häkimiýetiň hem eden-etdilige ýol berýän pursatlary bar. Bu ýerde eden-etdilik diňe bir häkimiýetiň özi tarapyndan kabul edilen kanunlary bozmaklygy bilen çäklenmän, eýsem, eden-etdilige ýol berýän kanunlary kabul edýänliginde hem bolýar. Has erbedi haçan-da eden-etdilik kanun esasynda aklanylyp, kanunda hukuk bilen gabat gelmeýän düzgünler kesgitlenýär. 1934-nji ýylyň 1-nji dekabrynda sowet häkimýeti tarapyndan kanunçylyk güýjüne eýe bolan „halk duşmanlary“ bilen göreş barada karar kabul edilýär. Ol kanun adamy özüni goramaklyga we kazyýetiň kararyna arz etmeklige bolan hukuklaryndan mahrum etdi. Kazyýet derňewiniň açyklygy ýok edildi. Bu karar ýurtda adam hukuklarynyň ýoýulmagyna getirdi. Bigünä adamlaryň köpçülikleýin tutulmagyna, ýok edilmegine getirdi. Şu zatlar hukukmy ýa-da eden-etdilik?! Bu ýerde ýüze çykan bähbitleriň biri-birine garşy durmagyny nähili sazlaşdyrmaly? Şu soraglaryň jogaplary köp döwrüň dowamynda gözlenendir. Şonda hukuk döwletiň kabul eden ähli kararlary we görkezmeleri bolýar diýýän adamlar az bolmandyr. Hukuga şeýle garamaklyk öz gözbaşyny gadymýetden alyp gaýdýar. Şonda hukuga Hudaýyň erkiniň ýüze çykması hökmünde düşünilipdir. Bu ýagdaýda hukugyň nämedigini, eden-etdiligiň nämedigini döwlet, häkimiýet kesgitleýär. Hukuk bu ýerde döwletiň erkiniň kanunda aňladylmagy bolýar. Adamlar diňe döwletiň peşgeş beren hukuklaryna eýe bolup bilýärler. Ýokarda getirilen mysal oňa şaýatlyk edýär. Häkimiýetiň hukugynyň elhenç görnüşde ýüze çykması bolýar.

Gadymyýetden bize hukuga başga hili garaýyş hem ýetdi. Hukuk daşky güýjüň mejbur etmekligi däl-de, adalatlylyga eýerip hereket etmekligiň görkezmesidir. Onuň esasynda gadymy rim düşüňjesi „jus“ – hukuk we ondan gelip çykýan „justitia“ – adalatlylyk diýen düşüňje ýatyr. Bu taglymata görä, hukuk „ýokarda“ häkimiýet edarasyna däl-de, „aşakda“ adamlaryň bilelikde ýaşayan we hereket edýän, olaryň bähbitleriniň çakyşýan ýerinde döreýär. Şeýle çakyşmalar yzygiderli bolanlygy sebäpli, kem-kemden olary sazlaşdyrmagyň, biri-biriniň üstüni ýetirmegiň, özara täsirini göz önünde tutmagyň düzgünleri işlenip düzülýär.

Ýöne adamlaryň bähbitleri esasynda döreýän dawalary neneňsi çözmeli, gapma-garşylykly bähbitleri neneňsi sazlaşdyrmaly? Onuň üçin her bir tarapyň bähbitleriniň çägin, ölçegini kesgitlemelidir. Diýmek, şol bähbitleri kanagatlandyrmaklyga gerek bolan erkinligiň ölçegini kesgitlemelidir. Häzirki döwrüň ylmy „Hukuk – erkinligiň ölçegi“ diýen kesgitleme berýär. Şu jümleden ugur alnanda häkimiýetiň hukugyndan hukuk häkimiýetine geçmeklige ýol açylar. Bu häkimiýet hukuk döwleti bolýar. Hukuk döwleti bozup, ýatyryp ýa-da çäkläp bilmeýän hukuk kadalarynyň esasynda we olaryň çäginde hereket edýär. Bu döwlet raýatlaryň we olaryň birleşmeleriniň elinden alynmaýan tebigy-taryhy hukuklaryny ykrar edýär.

Şu nykdaýnazardan garalanda hukugyň esasy özen manysy üýtgemeýär. Hukuk-adamlaryň özara gatnaşyklarynda biri-birini kemsitmeklerine ýol

bermeýän, birek-birege hormat-sylagy artdyrýan, asudalygy, agzybirliги üpjün edýän ýeke-täk serişde. Gadymy döwürlerden häzirki zamana çenli Ynsanyýet jemgyýetde sazlaşygy berkarar etmekligi üçin hukukdan netijeli serişde oýlanyp tapylmandyr.

Şeýle seredeniňde hukuk hemişe döwletiň önümi bolup, hukuk bilen döwletiň özara täsiri bir taraply ýaly görünýär. Emma hakykatda hukugyň hem döwlete täsiri bar. Sebäbi ynsan aňynyň döreden bu iki närsesi biri-birine yzygiderli täsirini ýetirip durýan özara jebis baglanyşykly we biri-birini döredip, kämilleşdirip, üýtgedip durýan jemgyýetçilik hadysasydyr ýa-da başgaça aýdanyňda, döwlet bu mähnet gurama bolsa, hukuk onuň esasnamasydyr, düzgünnamasydyr. Edil belli bir hukuk şahsyny döretmegiň başlangyjynda düzgünnamanyň durşy ýaly, Döwletiň döremegi hem döwleti dünýä yglan edýän Jarnamadan başlanan ýagdaýynda, ol döwlet ygtybarly bolýar.

Mysal üçin: 1990-njy ýylyň 22-nji awgustynda kabul edilen “Türkmenistan SSR-niň döwlet özygtyýarlygy hakynda Jarnama” bütin dünýä SSSR-iň çäginde özygtyýarly Türkmenistanyň döreýänligini yglan etdi. Şol Jarnamada Türkmenistanyň özygtyýarly, milli döwlet bolup, özüniň bütin çäginde häkimiýeti doly amala aşyryandygy bellener.

Görşümüz ýaly bu kada täze bir döwletiň dörandigini şol çäkde ýaşayan tutuş halkyň adyndan yglan edýär. Bu mysaldan görnüşi ýaly, diňe döwlet hukugy döretmän, hukuk hem döwletiň emele gelmegini üpjün edýär eken.

Islendik ulgamyň düzüm bölekleriniň bolşy ýaly Türkmenistan döwletimiziň hukuk ulgamynyň hem düzüm bölekleri bardyr. Edil jisimiň maddalara, maddalaryň molekulalara, molekulalaryň atomlara, atomlaryň elektronlara we neýtronlara bölünişi ýaly hukuk ulgamynyň düzüm böleklerini hem öz gezeklerinde başga bir düzüm bölekleri emele getirýändirler. Hukuk ulgamynyň düzüm bölekleri „hukuk pudaklary“ diýlip atlandyrylýarlar. Mysal üçin: Raýat hukugy, Jenayät hukugy, Dolandyryş hukugy we ş.m.

Milli hukuk ulgamynyň gurluşy

Bu ulgamy häsiýetlendirmeklik üçin „**hukuk ulgamy**“ diýen düşünjäniň üstünde durup geçeliň. Adamyň durmuşynda, onuň köp sanly gereklilikleri bilen bagly dürli hili bähbitler ýüze çykýar. Şol bähbitleriň aýratyn topary hökmünde, mysal üçin, zähmet, maşgala, emläk, syýasy we beýleki bähbitleri görkezse bolar. Şonuň üçin şu bähbitleri sazlaşdyrýan hukuk kadalary hem pudak hukuklary boýunça toparlanýar. Pudaklar bolsa hukuk ulgamyna birikdirilip, olar özara sazlaşdyrylýar we biri-biriniň üstüni ýetirýär. Ony has düşnükli beýan etmek üçin şu aşakdaky çyzgyny ulanalyň (seret çyzgy 1).

Täze Galkynyş eýýamynda türkmeniň milli hukuk ulgamynyň kemala gelişi düýpli reformalaryň täsiri astynda geçýär. Şolaryň netijesinde ykdysadyýeti ýeke-täk döwlet dolandyryşy we adamlaryň durmuşyna döwletiň täsiri belli bir derejede gowşaýar. Hukuk ulgamynda hakykatdan hem iki hukuk giňişligi: jemagat hukugy we hususy hukuk ýüze çykýar. **Jemagat hukugy** döwlet bilen raýatlaryň arasyndaky gatnaşyklary sazlaşdyrýar. Bu gatnaşyklary aşakly, ýokarly baglanşyk görnüşinde göz önüne getirip bolar. Bu ýerde ýokarky nokat häkimiýeti aňladýar,

aşaky – boýun bolmaklygy. Jemagat hukuk pudagyna konstitusion, administratiw, jenaýat, jenaýat iş ýörediş hukuk pudaklary girýärler.

Hususy hukuk hukuk subýektleriniň arasyndaky özara borçlary esasynda ýüze çykýan gatnaşyklary sazlaşdyrýar. Bu ýerde gatnaşyklara girýänler deň.

Olar taraplar, hyzmatdaşlar, partnerlar bolýarlar. Bu ýerde hukugyň subýekti bolup hususy şahslar çykyş edýärler. Hususy hukuk gurşawynda döwlet hem „hususy şahs“ hökmünde hereket edýär. Hususy hukuk gurşawyna raýat, zähmet, maşgala ýaly hukuk pudaklary girýärler.

Täze Galkynyş eýýamynda hukuk ulgamynyň aýratyn orna eýe bolýandygyny göz önünde tutyp esasy hukuk pudaklary bilen tanşalyň.

Konstitusion (ýa-da döwlet) hukugy. Onyň namalary ýurduň döwlet gurluşynyň esaslaryny sazlaşdyrýar, raýatlaryň esasy hukuklaryny we borçlaryny berkidýär, döwlet we dolandyryş organlary döretmekligiň we olaryň hereketleriniň düzgünini kesgitleýär, adalatly kazyýet ulgamyny döredýär. Konstitusion hukugyň kadalaýjy aktlary bolup Türkmenistanyň Konstitusiýasy, häkimiýet we öz-özünü dolandyryş organlaryna saýlawlar baradaky kanunlar we başgalar çykyş edýärler.

Administratiw hukuk. Bu pudagyň namalary dolandyryş organlarynyň, şonuň ýaly-da dolandyryş organlaryň raýatlar we olaryň birleşmeleriniň arasynda ýüze çykýan gatnaşyklary sazlaşdyrýar. Administratiw-hukuk gatnaşyklaryň özboluşlylygy onuň bir tarapynyň döwlet organlarynyň ýa-da öz gatnaşyga girýän adamsyna degişlilikde häkimiýet wekilçiligine eýe bolan jogapkär wezipeli adamyň çykyş edýänliginde bolýar. Administratiw hukugynyň kanunçylyk aktlarynyň arasynda Türkmenistanyň Ministrler Kabineti baradaky kanuny, administratiw hukugyny bozujylar baradaky kodeksi we başgalary görkezse bolar.

Jenaýat hukugy. Adamlaryň hereketleriniň haýsysynyň jenaýat bolýanlygyny we şeýle hereket edenleriň haýsysyna hähili jeza çekilýändigini kesgitleýär. Jenaýat hukugynyň namalary Jenaýat kodeksinde jemlenen.

Iş ýörediş hukuk. Ol jenaýat prosesine we raýat prosesine bölünýär. Jenaýat prosesi derňew alyp barmaklygyň düzgünlerini we derňew organlaryň hem-de kazyýetiň jenaýat işleri derňeýişleriniň we garaýyşlarynyň düzgünlerini sazlaşdyrýar. Onuň namalary Jenaýat iş ýörerdiş kodeksinde beýan edilen. Raýat prosesi kazyýetde raýat dawalaryny derňemekligiň düzgünlerini sazlaşdyrýar. Raýat iş ýörediş kodeksi bolýar.

Raýat hukugy. Ol emläk gatnaşyklaryny, eýeçilik, şertnama, raýat dolanşygyndaky borçlary, beýleki emläk gatnaşyklary sazlaşdyrýar. Raýat kodeksinde raýat hukugynyň namalarynyň aglabasy jemlenen.

Zähmet hukugy. Iş beriji bilen işgäriň arasyndaky gatnaşyklary sazlaşdyrýar. Bu gatnaşyklar hem döwlet hem-de iş beriji bilen işgäriň arasyndaky ylalaşyk esasynda sazlaşdyrylýar. Zähmet hukugynyň namalary Türkmenistanyň zähmet kodeksinde jemlenen.

Maşgala hukugy. Nika girişmegiň düzgünlerini, är-aýal emläk gatnaşyklaryny, ata-ene bilen çagalaryň gatnaşyklaryny, şonuň ýaly-da aýrylyşmanyň düzgünlerini sazlaşdyrýar. Nika we maşgala barada kanun bar.

Halkara hukugy. Şertnamalar, halkara guramalaryň ustawlary BMG-niň Ustawy) we konwensiýalary esasynda döwletara gatnaşyklary sazlaşdyrýar.

Bu hukuk pudaklaryndan daşary esasy pudaklardan gelip çykýan: maliýe, tokaý, suw, ýer, tebigaty goraýyş, jenaýat-ýerine ýetiriji hukuk pudaklary hem bar.

Biziň jemgyýetimizde geçýän özgerişleriň esasy maksady adamy beýgeltmeklik, adamy mertebelemeklik. Şu hili garaýyş täze Galkynyş eýýamynda „Döwlet adam üçindir!“ diýen şygaryň üsti bilen beýan edildi. Türkmenistanyň Prezidenti: „...bu örän gysga we manysy boýunça ähli zady öz içine alýan çagyryşda jemgyýetçilik ösüşi babatda häzirki zaman ideýasy baradaky garaýyş bu işe adam şahsyýetini çekmek baradaky pikiri jemledi“ diýip belleýär. Jemgyýetçilik ösüşine adam şahsyýetiniň işewür gatnaşmaklygy üçin berk hukuk binýat gerek. Şeýle bolany sebäpli raýat hukuk pudagynyň ähmiýeti artýar.

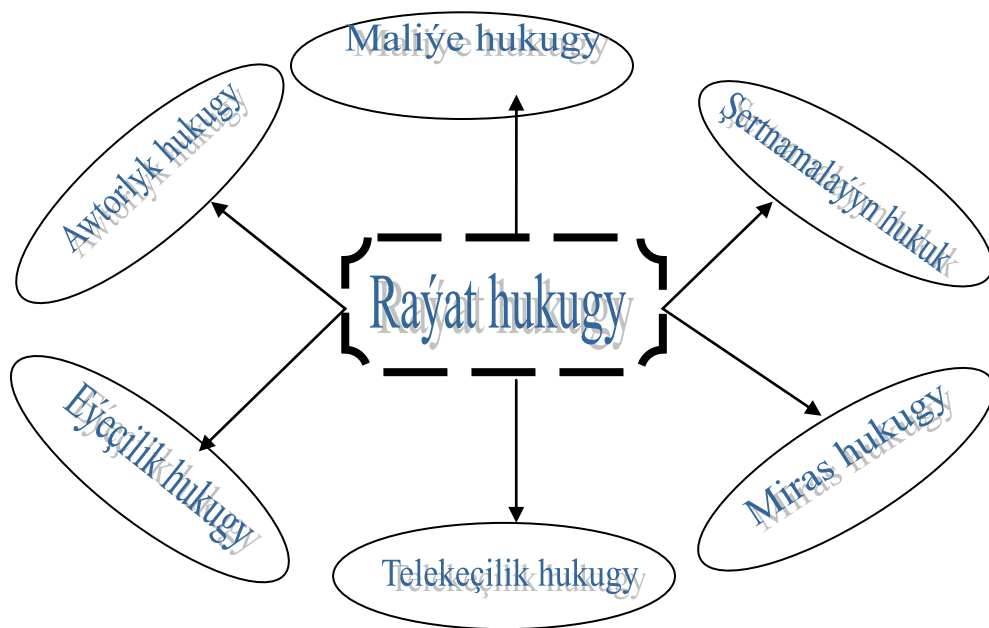
Aslynda-da bu hukuk pudagy jemgyýetdäki gatnaşyklaryň kämil bolmaklygynda aýratyn orun tutýar.

Raýat hukugynyň **subýekti** bolup esasan raýatlar (fiziki şahslar) we ýuridiki şahslar çykyş edýärler. Ýuridiki şahslar kommersiýa we kommersiýa däl häsiýetli bolýarlar. Kommersiýa häsiýetli ýuridiki şahslar maksady girdeji almak bilen bagly bolýar. Olara degişlilikde kärhana we telekeçilik hereketi diýen düşüňjeleri ulanmaklyk mümkin.

Raýat hukuk gatnaşyklaryny „sazlaşdyrmaklygyň“ esasy guraly bolup ylalaşyk çykyş edýär. Ylalaşyk raýat hukuk gatnaşyklaryny ýola goýmaklyga (üýtgetmeklige ýa-da bes etmeklige) gönükdirilen hereket bolýar. Ylalaşyk haçanda oňa gatnaşýanlaryň hukuklaryny we borçlaryny döreden ýagdaýynda hakyky bolýar. Hakyky bolmadyk ylalaşyk hukuk gatnaşyklaryny döretmeýär. Onuň esasynda döreýän ylalaşyga gatnaşýanlaryň hukugy kanun tarapyndan goralmaýar.

Raýat hukuk gatnaşyklaryň **obýekti** bolup ilki bilen zatlar we emläk çykyş edýärler. Zat bolup bu ýerde maddy dünýäniň her bir obýekti çykyş edip bilýär. Kanun haýsy hem bolsa bir ýuridiki ýagdaýdan çykmaklyk üçin zatlary kadalamaklygy göz önünde tutýar. Zatlar raýat dolanşygyndan aýrylan we aýrylmadyk görnüşlere bölünýärler. Aýrylanlar raýat-hukuk ylalaşygyň obýekti bolup bilmeýär. Olara häzirki döwürde döwlet eýeçiliginiň belli bir obýektleri girýärler. Raýat dolanşygyndan aýrylmadyk zatlaryň içinde çäklenen aýlanşyk ukybyna eýe bolan zatlary hem bellemek gerek. Olar: ýaraglar, oklar, awylar, gymmat baha metallar we daşlar. Zatlar şonuň ýaly-da esasy zada we degişli esbaba bölünýär. Mysal üçin jaýyň gapysy, onuň degişli esbasy bolýar. Zat düşüňjesine gymmat baha kagyzlar hem girýärler.

Türkmenistanyň Raýat Kodeksinde hukuk gatnaşyklarynyň: eýeçilik, şertnamalar, awtorçylyk we oýlap tapyjylyk hukugy, miras hukugy görnüşlerini sazlaşdyrýan kadalary özüne alýar. Esasy zat hukugy bolup eýeçilik çykyş edýär. Bu şeýle bir subýektiw hukuk bolup, onuň eýesi bu hukugyň obýekti bolan zada öz erki bilen täsir edip bilýär. Häzirki türkmen kanunçylygynda zat hukugyna eýeçilik, hojalyk gözegçiligi, emlägi operatiw dolandyryş we başgalar girýärler. Onda raýat hukugynyň pudaklaryny aşaky görnüşde görkezse bolar (seret çyzgy 2).

Şu çyzgydan görşümüz ýaly hukuk ulgamynyň iň uly hem iň çylşyrymly pudagy bolan raýat hukugy öz içinde esasy alty sany uly şaha bölünýär. Ýurdumyzda bazar gatnaşyklarynyň giň gerim almagy bilen olaryň her biri täze derejä galyp täze mana eýe bolýarlar.

Hukuk nazaryetinde kesgitlenilişine görä, adamyň hukuklary diýlende, adamyň ykdysady, sosial, syýasy we medeni çygyrlardaky mümkinçiliklerine hem-de isleglerine, şeýle hem adamyň döwlet babatda hukuk ýagdaýynyň häsiýetlendirmesine düşünilýär. „Raýatyň hukuklary“ diýen adalga bolsa belli bir döwletiň raýaty bolan adamyň kanunda berkidilen emläkleýin we emläkleýin däl hukuklaryny aňladýar. Umuman, adamyň we raýatyň hukuklary hem azatlyklary „esasy hukuklar we azatlyklar“ diýen düşünje bilen manydaş bolup, ol adamyň we raýatyň Konstitusiyada berkidilen hukuklarynyň hem azatlyklarynyň jeminden emele gelýär. Ol hukuklaryň hem azatlyklaryň ählisi Türkmenistanyň Konstitusiasynyň II bölümünde, 19-njy maddadan 49-njy madda çenli aralykda berkidilýär we olar şahsy hukuklar, syýasy-jemgyýetçilik hukuklar, sosial-ykdysady hukuklar hem-de beýleki hukuklaryny we azatlyklaryny goramaga bolan hukuklar ýaly toparlara bölünýär.

Garassyz we hemişelik Bitarap Türkmenistanyň hukuk ulgamyny gaýtadan döretmekde we kämilleşdirmekde türkmen döwletiniň öňe sürýän esasy maksady bolsa ýurdumyzda ähli kanunlaryň jemgyýetiň we her bir şahsyýetiň utgaşdyrylan bähbidi nukdaýnazaryndan ugur alnyp döredilmegini, olaryň millete, diline, dinine, gelip çykyşyna, eýeleýän wezipesine, ýaşayan ýerine, emläk ýagdaýyna, jynsyna garamazdan hemmeler tarapyndan deň derejede doly we gyşarnyksyz berjaý edilmegini üpjün etmekdir.

Türkmenistanda-da milli kanunçylygy kämilleşdirmegiň nazary esaslary we iň wajyp başlangyçlary, binýatlaýyn ýörelgeleri Türkmenistanyň Prezidentiniň täze Galkynyş eýýamynyň taglymatynda beýan edýän garaýyşlaryndan gelip çykyär.

Milli hukuk ulgamymyzy kämilleşdirmegiň esasgoýujy başlangyçlarynyň özenini düzýän ýörelge bolsa Milli Liderimiziň: “Döwlet adam üçindir!” diýen şygary bolup durýar.

„Döwlet adam üçindir!“ diýen şygary ygylan etmek bilen, bu örän gysga we manysy boýunça ähli zady öz içine alýan çagyryşda, ýurt Ýolbaşçysynyň belleýşi ýaly, jemgyýetçilik ösüşi babatda häzirki zaman ideýasy baradaky garaýşy, bu iş adam şahsyýetini çekmek baradaky pikiri jemledi“. Munuň şeýledigine soňky döwürde ýurtda kabul edilen kanunlar aýdyň şaýatlyk edýär. Türkmenistanyň Durmuş üpjünçilik kodeksi, Türkmenistanyň zähmet kodeksi, Türkmenistanyň jenaýat iş ýörediş kodeksi, „Bilim hakynda“, „Ylmy işgärleriň hukuk ýagdaýlary hakynda“, „Arçynlar hakynda“, „Daýhan hojalygy hakynda“, „Daýhan birleşikleri hakynda“, „Daşary ýurt maýa goýumlary hakynda“, „Senagat nusgalary we oýlap tapyşlar hakynda“ Türkmenistanyň kanunlary ýaly kanunlarymyzyň sanawyna ser salnanda hem aýdyň göz ýetirmek bolýar. Özi hem biziň ýurdumyzda kanun döredijilik işi täze derejä galýar.

2010-njy ýylyň 14-nji maýynda Daşoguz şäherinde geçen Türkmenistanyň Ýaşulylar Maslahatynda ýurdumyzyň kanunçylyk-hukuk binýadyny mundan beýläk-de kämilleşdirmegiň toplumlaýyn maksatnamasyna laýyklykda Türkmenistanyň Mejlisi tarapyndan işlenip taýýarlanan täze Kanunlaryň birnäçesiniň taslamalaryna seredildi we ara alyp maslahatlaşyldy, ýurt Ýolbaşçysy tarapyndan kabul edildi. Olaryň hatarynda “Ýerine ýetiriji ýerli häkimiýet hakyndaky”, “Türkmenistanyň jenaýat kodeksine üýtgetmeler we goşmaçalar girizmek hem-de ony rejelenen görnüşde tassyklamak hakyndaky”, “Türkmenistanda adwokatura we adwokatylyk işi hakynda”, “Tohumçylyk hakyndaky” Kanunlar bar. Olaryň ählisi adamy mertebeleýärler, adamy beýgeldýärler.

Türkmen jemgyýeti özgerýär, öz demokratik mümkinçiliklerini açýar. Ýurdumyzda bazar gatnaşyklary ýokary depginler bilen ösýär, eýeçiligiň ähli görnüşleri üçin deň şertler döredilýär. Şu hili täzeleniş döwründe ýurdumyzda amala aşyrylýan giň gerimli syýasy-durmuş özgertmeleri oýlanşykly, pähimli-paýhasly geçirmek wajypdyr. 2010-njy ýylyň 14-nji maýynda geçen Ýşulularyň Maslahatynda eden çykyşynda Türkmenistanyň Prezidenti häzirki döwürde ähli şertleri nazara almak bilen, köp partiýaly jemgyýetçilik-syýasy ulgamy döretmäge hem wagtyň ýetendigini we şunuň bilen baglylykda Türkmenistanyň Mejlisiniň syýasy partiýalar hakyndaky kanunynyň üstünde işlemekligiň gerekligini belledi.

IV . Temany berkitmek: tema degişli sorag-jogap alyşmak-5 min.

V. Öý işi tabşyrmak: 5min.

1.Watan habarlar programmasyny diňlemek.

2.Häzirki zaman türkmen jemgyýeti kitabyndan tema degişli maglumatlary okamak.